KIRGIZİSTAN'DA ÇARPANA VE KOLON DOKUMACILIĞINDAN ÖRNEKLER

The Weaving of the Çarpana and Kolon in Kyrgyzstan

Ahmet AYTAÇ*

ÖZ

El dokumacılığı yüz yıllarca yaylak-kışlak hayat süren Orta Asya kökenli Türk kültürünün vazgeçilmezleri arasında olmuştur. Orta Asya'da ve Anadolu'da ise çarpana ve kolon dokumacılığı, oldukça eskilere dayanan bir kültür mirası olarak sürmektedir.

Kırgızistan'da el dokumacılığı günümüzde köylerde devam etmektedir. Çarpana ve kolon dokumaları ise halen *bozüy* denilen keçe çadırlarda sürdürülen bozkır hayatında sıklıkla kullanılmaktadır. Kırgız çarpana ve kolonları geleneksel Türk yanış karakterine uyumlu bezemeleriyle dikkati çekmektedir.

Makalede Kırgızistan'da "taar", "terme" gibi adlar verilen ve tezgâhta dokunan çarpana ve kolon dokumalarından örnekler verilecek, desen ve teknikleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler

Dokuma, çadır, çarpana dokuma

ABSTRACT

Hand weaving has been an indispensable part of Turkish culture which came from central Asia origin and experienced nomadic life for a long time. Çarpana and Kolon, kinds of weaving, stand as a deep rooted cultural heritage in Central Asia and Anatolia.

Hand weaving continues in the villages of Kyrgyzstan today. On the other hand, Çarpana and Kolon weaving continue their existences in steppe areas where people still live in tents called bozüy. Çarpana and Kolon of Kirghiz are compatible with the patterns of traditional Turkish embroidery, which draws attention.

The examples of Çarpana and Kolon named such as taor or terme and weaved on looms will be given in the article. Furthermore, the article will mention about the patterns and techniques of Çarpana and Kolon.

Key Words

Weaving, tent, and çarpana weaving

GİRİŞ

Bütün sanat dallarında olduğu üzere, dokumacılığa bir gelenek olarak malzeme, fonksiyon, teknik ile desen olarak bakıldığında, yöreye ve sürdürülen hayat biçimine özgü geleneksel yaşantının bir ifade biçimi olarak sürdürüldüğü anlaşılır. Bir milletin manevî dünyası ve kültürünün, her şeyden önce kendisini, o milletin gelenekli sanatında gösterdiği bilinmektedir.

El dokumacılığı yüz yıllarca yaylak kışlak hayat süren Orta Asya kökenli Türk kültürünün vazgeçilmezleri arasında olmuştur. Böylece Türk kültürünün maddi öğeleri arasında da önemli bir yer edinmiştir. Orta Asya'yı takiple Anadolu'da yüz yıllarca düzen kurmuş olan Türk insanı, yün, pamuk, tiftik, keten, vb. hammaddelerden çadırını, çuvalını, yer yaygısını, beşiğini, giysisini, dokumuştur.

Türk dünyası el dokumalarında inanç ve milli kültür aynılığından kaynaklanan benzerlikler oldukça önemlidir. Kazak, Kırgız ya da Özbek dokumasına ait bir yanış Anadolu Türk dokumasında da görülebilmektedir. El dokumaları Türk kültürünün geniş coğrafyasında var olmuş ve farklı kültürlerle karşılaştığında bile orijinalitesini bozmayıp, toplum içerisindeki yerini tarih boyunca korumuştur. Bir kültürün geleneksel tarafında mutlak devamlılık vardır. Orta Asya'dan Anadolu'ya göçün başladığı tarihten günümüze geçen uzun zamana ve mesafeye rağmen Altaylardan Anadolu'ya hala benzer yanışların

* Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Arş. Mrk. cicimsumak@gmail.com

olması bu devamlılığın ispatıdır (Aytaç.2007,8).

Gelenekli sanat ürünleri olan bu dokumalar aynı zamanda milli varlığında göstergesidir bir bakıma. Türk üreticisinin tekniği en iyi şekilde kullandığı ve süsleme unsurlarını sınırları zorlayarak kullandığı kolon ve çarpanalar Orta Asya'dan Anadolu'ya üretimi oldukça azalmış olan ürünlerdir.

Kültürel miras olmanın yanı sıra gerek estetik gerekse işlevselliği ve ticari boyutuyla da önemli olan Türk soylu dokumalar içerisinde Kırgızistan çarpana ve kolon dokumaları da önemli bir yere sahiptir.

1. ÇARPANA ve KOLON DOKUMACILIĞI

Çarpana Anadolu'da kolan, *çarpaan* denilen bir teknikle yapılır. Çarpana kare veya kareye yakın dikdörtgen şeklinde kesilerek kurutulmuş, camızmanda veya eşek gönünden yapılır (Koswing.1970). Ağaç karton, kalın deri, presbant vb. malzemelerden köşelerinin sivriliği giderilmiş ve birer delik açılmış olarak, kare ya da çokgen şeklinde hazırlanan dokuma aracına da çarpana denir. Çarpana deliklerinden birer iplik geçirilip, çarpanaların belli bir sisteme göre hareket ettirilmesiyle oluşan ağızlığa atkı atmak suretiyle yapılan dokumaya çarpana dokuması denir (Aytaç.2000,78). Çözgü yüzlü bir dokumadır. Genellikle çözgünün bir ucu dokuyucunun beline bağlanır. Çarpana dokumasında ana araç çarpana kartlarıdır. Düz dizgi, orta simetri, ayna simetri grup simetri gibi çarpana kartlarından ipliklerin geçiriliş sistemine göre üretim yapılabilir. Ayrıca çarpana kartlarının hareket yönlerine göre farklı tekniklerle değişik üretimler yapılır.

Çarpanalara göre daha geniş olan kolon dokumaları için 3 ayak şeklinde kurulan tezgâh kullanılır (Erbek.1978,39). Kolon dokumada yere çakılan iki çubuk arasına, dokunacak yere göre boyu ayarlanan çözgü ipleri gerilir. Üçayak şeklinde dik duran ahşap düzeneğin arasına gücü görevi yapan gücü çubuğu takılır. Çubuğun döndürülmesiyle açılan çözgü aralığından atkı ipi atılır, kılıç denilen çubukla sıkıştırılarak dokuma yapılır.

Mısır'da yapılan kazılardan da anlaşıldığı üzere, Ön Asya'da M. Ö. VIII. yüzyıldan bu yana çarpana kullanılmaktadır. M. Ö. 3000 yıllarında yapıldığı bilinen Susa mabedinin temellerinde fildişinden mamul çarpana levha ve Tunus'taki Puni mezarlarında bulunan çarpana levhalar tarihi açıdan önemlidir (Aytaç.1982,20). Bilinen en eski çarpana dokuması 342 levha ile dokunmuş ve "*Ramses Kuşağı*" denilen bir buluntudur. Liverpool Arkeoloji müzesinde muhafaza edilmektedir. Eski imparatorluk dönemine (M. Ö. 3000) ait olduğu tahmin edilmektedir (Aytaç.1982,22; Bird.1974,12).

Orta Asya'da ve Anadolu'da ise çarpana dokumacılığı, oldukça eskilere dayanan bir kültür mirası olarak sürmektedir (Akpınarlı; Ortaç.2007,80). Daha çok konar-göçer hayat yaşayan aşiretler bu geleneği devam ettirmektedir. Ancak teknolojik gelişimin getirdiği seri üretilebilen ve ucuz olan eşyalar, günümüzde çarpanalar ile kolonların üretimini ve kullanımını oldukça azaltmıştır.

Fotoğraf No:1, Kırgızistan Bozkırlarında keçe çadır.

Kolan Anadolu'da sırtta çocuk taşımak, çocuk belek bağı veya kumaşa sarıldıktan sonra bağlanır. Bu işleme beleme bağlama denir. Beşik bağlamak, sırtta çocuk taşımak ve çuvalların kolayca taşınması amacıyla yapılırdı (Erbek.1980,30). Kolanlar genelde tezgahta dokunur. Kırgızistan'da ise yaylak kışlak hayat düzeninin konutu olan *kara çadır*, *alaçık*, *odâde*, *bozüy*, *topak ev* denilen *çadırlarının* kaplama maddesi olan *keçelerin* sarılması, tepelerinin tutturulması, *sepet*, *çuval*, *heybe* gibi taşıma araçlarında, hayvanların *koşum takımları*nda, *kadın giyiminde*, *baş takıları*nın tutturulmasında, *önlük*, *elbise kuşak bağı*, *çocuk kundağı*, *beşik bağı* olarak ve erkek giyiminde ise *barutluk*, *fişek çantası*, *kılıç askısı*, *çorap*, *tozluk bağı*, *takunya*, *terlik bandı* olarak kullanılmıştır. Günümüze gelindiğinde ise çarpana ve kolonlar daha çok süsleme malzemesi olarak tercih edilmektedir.

2. KIRGIZİSTANDA KOLON DOKUMACILIĞI

Kırgızistan'da el dokumacılığı geleneği günümüzde kısmen köylerde devam etmektedir. Çarpana ve kolon dokumaları ise halen *bozüy* denilen keçe çadırlarda sürdürülen bozkır hayatında sıklıkla kullanılmaktadır.

Fotoğraf No:2, Bişkek Müzesi kolon dokuma tezgâhı.

Kırgızistan'da üretilen kolon dokumalar, genellikle tezgâhlarda dokunmaktadır. Kolon dokumasına "*taar*", "*terme*" gibi adlar verilmektedir. İncelenen örneklerin genelinde, düz dizgi sistemindeki gibi bir düzenle tel örgü tekniğine uygun bir biçimde dokunduğu tespit edilmiştir. Makaleye konu olan örnekler teknik özelliklerinden ziyade desen yapısı itibariyle ele alındığında ve geleneksel Anadolu dokumalarıyla karşılaştırıldığında bir birlerine çok benzedikleri de söylenebilir.

2.1. Birinci Örnek

Kırgızistan Bişkek Müzesi'nde yer alan kolon dokuma, beyaz zemin üzerinde aralıklarla, kırmızı ve yeşile bakan mavi renkli suyolu şeklinde ve kimilerini içlerinde im olan baklavalardan oluşan bantlarla donatılmıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğine aittir. Doğal boya ile renklendirilmiştir. (Fotoğraf No:3)

2.2. İkinci Örnek

Kırgızistan Bişkek Müzesi'nde yer alan dokuma kahverengi zemin üzerine, kırmızı renkli boyuna üç adet şeritle ve enine yan yana sıralanmış beyaz renkli koçboynuzu yanışları yer alır. XX. yüzyılın ilk çeyreğine aittir. Beyaz ve kahverengi doğal lif rengi olup, kırmızı ise doğal boya ile renklendirilmiştir. (Fotoğraf No:4)

2.3. Üçüncü Örnek

Kırgızistan Bişkek Müzesi'nde yer alan dokuma kırmızı renkli koçboynuzu şeklinde çengellerle donatılmıştır. Kırmızı renkli çengellerin boşlukları da farklı renkli çengel görünümü almıştır. XX. yüzyılın ilk çeyreğine aittir. Doğal boya ile renklendirilmiştir. (Fotoğraf No:5)

Fotoğraf No:3

Fotoğraf No:4

Fotoğraf No:5

2.4. Dördüncü Örnek

Fotoğraf No:6

Kırgızistan Özkent Müzesi'nde yer alan dokumanın kenarları kahverengi şeritli olup zemin kırmızı renklidir. Bordür şeklinde her iki tarafta devam eden suyolu görünümlü düzenlemenin arasında kalan kısımda kahverengi üzerine beyaz renkli çengeller sıralanmıştır. XX. yüzyıl üçüncü çeyreğine ait bir çarpana dokumasıdır. Doğal ve kimyasal boya ile renklendirilmiştir.

2.5. Beşinci Örnek

Fotoğraf No:7

Kırgızistan Özkent Müzesi'nde yer alan dokuma kırmızı zeminli olup mavi renkli çengellerle donatılmıştır. XX. yüzyıl üçüncü çeyreğine aittir. Kimyasal boya ile renklendirilmiştir.

2.6. Altıncı Örnek

Fotoğraf No:8

Kırgızistan Özkent Müzesi'nde yer alan dokuma lacivert renklidir. Kenarlar desensizdir. Kenarlar ile orta alan ince sarı renkli bantlarla bir birinden ayrılmıştır. Ortada ise kurtağzı yanışı ve kenarlara bakan yarım baklava dilimleri raport halde sıralanmaktadır. XX. yüzyıl üçüncü çeyreğine aittir. Kimyasal boya ile renklendirilmiştir.

2.7. Yedinci Örnek

Fotoğraf No:9

Kırgızistan Celalabat'ta özel bir koleksiyonda yer alan çarpana dokuma kırmızı renklidir. Ortada kenarlara bakan mavi renkli yarım baklava dilimleri bulunmaktadır. Kenarlara bakan yarım baklavaların boşluklarında ise zemin doğal olarak kırmızı baklavalar şeklinde görünmektedir. XX. yüzyıl üçüncü çeyreğine aittir. Kimyasal boya ile renklendirilmiştir. (Fotoğraf No:9)

SONUÇ

Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar Türk dünyası el dokumalarında inanç ve milli kültür aynılığından kaynaklanan benzerlikler vardır. Kazak, Kırgız ya da Özbek dokumasına ait bir yanışa Anadolu Türk dokumalarında da rastlanabilir.

Geleneksel el dokumaları Türk kültürünün geniş coğrafyasında var olmuş ve farklı kültürlerle karşılaştığında bile orijinalitesini bozmayıp, toplum içerisindeki yerini tarih boyunca korumuştur. Kırgızistan'da *bozüy*lerin vazgeçilmezi olan çarpana ve kolonlar önemli bir yer tutmaktadır. Çadırların bağlantılarında önemli işlevi olan bu dokumalar aynı zamanda aksesuar olarak da kullanılmaktadır.

Ancak günün getirdiği hayat koşulları ve yenilikler Kırgızistan'da bu tarz dokumacılığı da etkilemiştir. Bu geleneksel üretim neredeyse yok denecek kadar azalmıştır. İlerleyen teknoloji ve gelişen hayat şartlarına rağmen öz kültür, halen bozkır tarzı hayat anlayışının sürdürülmeye çalışıldığı Kırgızistan'da sürmektedir. Anadolu'da üretimi çok çok azalan çarpana ve kolon dokumacılığı Kırgızistan'da kısmen hala sürdürülüyor olması, Orta Asya gelenekli Türk dokuma kültürünün Anadolu'da devamlılığı için örnek alınabilecek numuneler olarak önem taşımaktadır. Eski örneklerin özenle korunması, günün koşullarına uygun fonksiyonel kullanım alanı olan yeni üretimlere kaynak teşkil etmesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca bu örnekler etnoğrafik ürünler olarak maddi kültürün öğeleri olmanın ötesinde günümüzde dekoratif amaçlı yeni kullanım alanları için üretilebilir. Bu anlamda yeniden üretim için de esin kaynağı olabilecek örnekler olarak da önemlidir.

Maddi kültür ögesi olan bu dokumalar, geleneğin sürdürülmesi ve zamanın koşullarına uyarlanarak devam ettirilmelidir. Günümüzün tekniği, yorumuyla bütünleştirerek hayatın içerisinde devam ettirilmesini sağlamak kaçınılmaz bir zorunluluk olmalıdır.

KAYNAKÇA

AKPINARLI, Feriha H.; ORTAÇ, Serpil H., "Ankara Çubuk İlçesi Çarpana Dokumaları", *S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. I. Uluslararası Türk El Dokumacılığı Kongresi Bildirileri*, Konya, 2007, s.80-85.

AYTAÇ, Ahmet, *Geleneksel Türk El Dokumacılığı Sanatı*, Konya, 2006 (3.Baskı).

AYTAÇ, Ahmet, "Kırgızistan'da Bir Grup Halı ve Yanışlarının Anadolu Dokumalarıyla İlişkisi", *S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. I. Uluslararası Türk El Dokumacılığı Kongresi Bildirileri*, Konya, 2007, s. 8–16.

AYTAÇ, Çetin, *El Dokumacılığı*, Ankara,1982.

BIRD, Ellien, *Introduction Tablet Weaving*, Londra, 1974.

ERBEK, Güran, "Çarpanalar", *Halk Bilimi Dergisi*, C.V, Mayıs - Haziran 1978, s.39-40.

ERBEK, Güran, "Çarpana Dokumaları", *Türkiyemiz Dergisi*, Akbank Yayınları, Şubat 1980, s.30.

KOSWİNG, L., "Çarpanacılık ve İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde Bulunan Çarpana Dokumaları, *Türk Etnografya Dergisi*, Ankara, 1970.